

SPOTKANIE 5

Śląsk we władaniu Habsburgów (XVI–XVII w.)

W bitwie pod Mohaczem w 1526 r. armia węgierska poniosła klęskę w starciu z siłami tureckimi. Przegrana była okupiona śmiercią samego króla Ludwika Jagiellończyka. W ten sposób zakończył się okres rządów Jagiellonów w Czechach i na Węgrzech, ponieważ zgodnie z układem wiedeńskim (1515 r.; patrz: folder nr 4) rządy na tych terenach przejęła dynastia Habsburgów. Także dla Śląska oznaczało to początek zupełnie nowego okresu dziejowego.

W grudniu 1526 r. w Głubczycach zebrał się sejm śląski, który uznał prawa Ferdynanda Habsburga do korony czeskiej i władztwa na Śląsku (jako najwyższego księcia Śląska), uzyskując w zamian potwierdzenie praw i przywilejów śląskich. Strona polska w zamian za Śląsk gotowa była podtrzymać ważność układów wiedeńskich i przekazać Ferdynandowi włoskie księstwo Bari (własność żony Zygmunta Starego – Bony). Propozycje te nie spotkały się jednak z aprobatą króla Czech.

Śląsk z chwilą objęcia nad nim panowania przez Habsburgów stał się częścią ich wielkiego imperium, w skład którego wchodziły również Hiszpania, Austria, Styria, Karyntia czy Niderlandy. Rozległe terytoria miały niebawem stać się teatrem zamieszek religijnych zapoczątkowanych przez Marcina Lutra w 1517 r. – sto lat po wojnach religijnych, jakie trwały w Czechy i Śląsk po spalaniu

na stosie innego reformatora i teologa – Jana Husa (por.: folder 4). Na terytorium imperium Habsburgów mieszkali zarówno katolicy, jak i czescy utrakwiści, śląscy luteranie, morawscy anabaptyści czy węgierscy kalwiński. Z tego powodu Ferdynand prowadził politykę tolerancji wyznaniowej. Było to ważne, ponieważ Europie ciągle zagrażała inwazja turecka.

Polityka Habsburgów wobec Śląska

Jednocześnie Ferdynand Habsburg przystąpił do karnych represji wobec tych miast śląskich podległych Koronie Czeskiej, które udzieliły poparcia stłumionej przez jego brata Karola V opozycji antyhabsburskiej w Niemczech (tzw. Związek schmalkaldzki). Król nałożył kontrybucje pieniężne, ograniczył możliwości decyzyjne samorządów miejskich, zamknął drukarnie śląskie z wyjątkiem wrocławskich. Umacniał swoje panowanie na Śląsku, tym bardziej że po śmierci Fryderyka II legnickiego spadek przejęli jego synowie: Fryderyk III – księstwo legnickie, a Jerzy II – brzeskie. Pierwszy odsprzedał królowi w 1551 r. księstwo ziebickie. Podobnie uczynił książę karniowski Jerzy Hohenzollern z księstwem opolsko-raciborskim, w zamian otrzymując Żagań i niewielki teren na Łużycach (Żagań i tak został wykupiony przez Habsburgów w 1558 r.). Reasumując, posiadłości

Piastów śląskich w połowie wieku XVI skurczyły się do dwóch tylko księstw: cieszyńskiego pod rządami Wacława III oraz legnicko-brzeskiego, pozostającego do 1547 r. pod władaniem Fryderyka II. To właśnie księstwo legnicko-brzeskie, dzięki energicznej i sprawnej polityce Fryderyka II, było w tym czasie przodującym ośrodkiem politycznym Śląska. Fryderyk w swych działaniach postawił na sojusz z Hohenzollernami (w 1518 r. zawarł ślub z Zofią, córką margrabiego brandenburskiego, zaś w 1537 r. związał się z tą rodziną traktatem o wzajemnym dziedziczeniu). Oceniany jest jako jeden z najwybitniejszych książąt piastowskich na Śląsku z powodu krzewienia oświaty oraz humanistycznych i reformatorskich idei.

Wyrazem istotnych ograniczeń nakładanych na Śląsk przez Habsburgów było powstanie w 1557 r. śląskiej kamery – organu cesarskiej administracji skarbowej. Miał on kompetencje sędownicze w sprawach skarbowych oraz wykonawcze w kwestii cel, akcyz, podatków, co powodowało rosnącą niechęć stanów. Umocnienie władzy widoczne było także we wprowadzaniu na Śląsku rad i kancelarii dworskich na wzór niemieckich. *Śląskie zgromadzenie stanowe (...)* strzegło swoich uprawnień przed zakusami Wiednia. Ukształtowało ono się na bazie samorzutnych zjazdów książąt i przedstawicieli stanów księstw dziedzicznych. Obrady odbywały

Zamek brzeski w 1. połowie XVIII stulecia, rycyna F.B. Wernhera z *Topographia Silesiae 1744-68*; źródło: www.zamkipolskie.com

się w trzech kuriach. Pierwszą stanowili książęta oraz wolni panowie. W skład drugiej kurii wchodziło rycerstwo z dziedzicznych księstw, a od 1547 r. zasiadało w niej również dwóch przedstawicieli Wrocławia. Na trzecią kurię składali się przedstawiciele innych ważnych miast, jak Świdnica, Głogów czy Jawor. Polityczny organizm Śląska tworzyło wówczas 16 księstw (Habsburgowie rządili bezpośrednio w 6, w pozostałych panowały rozmaite linie Piastów, Podiebradów lub Hohenzollernów), 4 wolne państwa stanowe oraz ponad 140 miast. (*Dzieje Śląska, czyli historia na pograniczu*, „Pomocnik Historyczny”, „Polityka” nr 7/2019, s. 43). Starostwach generalni (namiestnicy) kontrolowali ich działalność z ramienia króla, a w zastępstwie monarchy nawet przewodniczyli obradom sejmiku śląskiego we Wrocławiu. Z biegiem czasu rosły kompetencje namiestników, którzy blokowali ustawy niezgodne z interesem króla. Mimo prób likwidacji sejmiku śląskiego podejmowanych przez kolejnych władców, siła lokalnych elit na Śląsku przesądziła o pewnym zakresie autonomii Śląska i nieprzerwanej praktyce sejmowania na tym obszarze. Swój rozkwit przeżywają wówczas m.in. Brzeg i Legnica, gdzie wzniesiono w poł. XVI w. renesansowe rezydencje tamtejszych Piastów.

Reformacja na Śląsku

Przed 500 laty, 31 października 1517 r., w mieście Wittenberga nad Łabą rozpoczęła się rewolucja kulturowa, która miała ogarnąć całą Europę – Marcin Luter ogłosił 95 tez, m.in. o handlu odpustami. Reformacja zmieniła podejście człowieka do Boga, Kościoła i zwierzchności. Przez wiele pokoleń głęboko kształtowała historię Śląska. Habsburgowie jako ród katolicki wspierali działania kontrreformatorskie, choć elity śląskie w tym okresie w większości wyznawały luteranizm (ludność im poddana również). Wśród nich bastion katolicyzmu stanowili biskupi wrocławscy (będący jednocześnie książętami nyskimi).

Zapoczątkowana w 1517 r. reformacja Marcina Lutra bardzo szybko i stosunkowo łatwo przyjęła się na ziemi śląskiej. Sprzyjały temu wcześniejsze ruchy religijne beginek, begardów i waldensów oraz rozpowszechniony na Śląsku ruch husycki. Podatny grunt dla powstania i rozwoju śląskiej reformacji stwarzały też utyskiwania na fiskalizm kościelny oraz gorszący tryb życia duchowieństwa, zwykle źle uposażonego i goniącego za dodatkowymi beneficjami. Stąd już w 1518 r. ukazały się we Wrocławiu pierwsze kazania Lutera o odpustach i łasce, a w 1519 r. zaczęto drukować jego następne kazania i dysputę lipską. Biskupstwo wrocławskie nie miało uniwersytetu ani uczelni teologicznej. Szkoła katedralna, kolegiacka czy szkoły przyparafialne swoim poziomem nie odpowiadały już wymogom czasu. Książęta byli źle przygotowani do nowych zadań, a przy tym zdani najczęściej na własne siły. O ile Zwingli i Kalwin oraz wszystkie inne nurty reformacji zgodne były w odrzuceniu i potępieniu obrazów, o tyle Luter nie przywiązywał do tego problemu aż tak wielkiej wagi. Stąd luteranizm śląski nie usuwał średniowiecznych ołtarzy, figur czy malowideł, a nawet tolerował takie dzieła sztuki, których treść ideowa stała w jaskrawej sprzeczności z nauką Lutera. Liczne ołtarze boczne, figury Matki Boskiej i świętych poddawa-

no nawet renowacjom. Decydującym czynnikiem szybkiego rozwoju protestantyzmu na Śląsku była przede wszystkim postawa książąt śląskich, którzy przeszli na nową wiarę. To właśnie oni w znacznej mierze poparli nowy ruch religijny i byli jego głównymi protektorami. Opierając się na prawie książęcym *ius circa sacra* i na prawie patronatu, często narzucali oni gwałtem protestantyzm swoim poddanym. Książęta usuwali katolickich księży i zakonników, a majątki kościelne włączali do swoich posiadłości.

Poprawę sytuacji przyniósł dopiero pokój westfalski z 1648 r., na mocy którego w całych Niemczech przyznano równouprawnienie katolikom i protestantom. Traktat pokojowy oddawał cesarzowi obok wielu innych praw także prawo stanowienia o sprawach religijnych. Tym samym zakończył on w sprawach wyznaniowych politykę kompromisów i powolnych starań, a zapoczątkował okres stanowczej walki z protestantyzmem na rzecz wyznania katolickiego.

Charakter władzy na Śląsku

W ciągu XVI w. dokonały się w Królestwie Czech procesy ustrojowe, które zaowocowały wykształceniem się nowożytnego państwa terytorialnego z coraz silniej scentralizowaną władzą, strukturami administracyjnymi. W omawianym okresie Habsburgowie panowali w poszczególnych krajach z tytułu odrębnych praw, np. w Królestwie Czeskim rządili jako królowie czescy i z tego tytułu wynikało ich panowanie na Śląsku, w krajach dziedzicznych zaś – jako arcyksiężęta Rzeszy. Okresem, w którym doszło do uformowania wspólnego programu politycznego stanów śląskich i czeskich, był początek XVII w., a w czasie wojny trzydziestoletniej nastąpiło rozstrzygnięcie rywalizacji między królewską i stanową ideą państwa.

Do najważniejszych księstw lennych w początkach XVI w. należały: księstwo legnickie i brzeskie, które posiadała jedna linia książęca Piastów, oraz księstwo cieszyńskie i księstwo opolsko-raciborskie pod panowaniem księcia Jana, który zmarł w 1532 r. jako ostatni z linii opolskiej. Księstwo oleśnicko-ziębickie znajdowało się pod rządami dynastii Podiebradów natomiast księstwo karniowskie we władaniu margrafa Jerzego Brandenbura von Ansbacha z dynastii Hohenzollernów. Lennikami królewskimi byli także kolejni biskupi wrocławscy władający księstwem nysko-otmuchowsko-grodzkowskim. Gdy Ferdynand Habsburg obejmował władzę, księstwami dziedzicznymi (królewskimi) były: księstwo głogowskie, świdnicko-jaworskie i wrocławskie. W ciągu XVI stulecia stanęły się nimi kolejne 4 (opolsko-raciborskie, ziębickie, żagańskie, opawskie). Pod względem ustrojowym okres rządów Ferdynanda I i jego następców – Maksymiliana II, Rudolfa II i Macieja – do wojny trzydziestoletniej nieprzestrzegamy jako jedną epokę ustrojową, w której widać dualizm władzy: królewskiej i stanowej.

Czasem przełomu był swoisty rozłam w rodzie Habsburgów. Konflikt między cesarzem Rudolfem (popieranym w Czechach i na Śląsku) a jego młodszym bratem Maciejem (miał poparcie w Austrii i na Węgrzech) zaowocował abdykacją cesarza. Rządy Macieja pogłębiły antagonizmy wyznaniowe w krajach habsburskich i doprowadziły do wojny trzydziestoletniej. Jej bezpośrednią przyczyną była defenestracja praska, do której doszło w zamku na Hradczanach. W czasie swoich rządów Maciej powołał na stanowisko namiestnika Śląska katolickiego księcia cieszyńskiego Adama Waława, co wywołało spory opór wśród śląskich książąt, z których część już przed wojną trzydziestoletnią przeszła na kalwinizm (legnicko-brzeski Jan Chrystian i Jerzy Rudolf oraz karniowski książę Jan Jerzy). Na Śląsku oraz w Czechach obóz protestancki rósł w siłę, co było także ważnym elementem polityki antyhabsburskiej.

Wojna trzydziestoletnia

Kolejny z władców – Ferdynand Habsburg był orędownikiem kontrreformacji, stąd niechęć wobec dynastii rządzącej osiągnęła swoje apogeum. Przejawem tego oporu był incydent na zamku w Hradczanach, gdzie przedstawiciele niezadowolonych stanów czeskich wyrzucili z okien namiestników cesarskich. Defenestracja miała miejsce 25 maja 1618 r. (por. defenestracja wrocławska i praska, patrz: folder 4). Na Śląsku stany zdecydowały o poparciu dla Czechów. Przystąpiły do wojny z sześciotysięczną armią, na czele której stał książę karniowski Jan Jerzy Hohenzollern (syn elektora brandenburskiego). W 1619 r. ogłoszono w Pradze uniezależnienie się krajów Korony Świętego Wacława od monarchii Habsburgów. Zgodnie z ustaleniami m.in. Śląsk miał znaleźć się pod berłem kalwińskiego księcia Fryderyka V, elektora Palatynatu. Rychła klęska wojsk zbuntowanych, w tym śląskich, pod Białą Górą znacznie osłabiła cały obóz antyhabsburski. Wynikiem aktu drezdeńskiego z 1621 r. Śląsk musiał zerwać kontakty z dotychczasowym sojusznikiem w sporze – Czechami. Elementem polityki *divide et impera* było wreszcie zróżnicowanie w potraktowaniu buntowników – Czechy zostały brutalnie spacyfikowane, natomiast Śląsk ułaskawiony. W toku wojny Śląsk był głównie terenem manewrów oddziałów protestanckich na południowe bastiony Habsburgów. Był teatrem działań wojennych, ale nie stanowił w wojnie podmiotu politycznego. W kolejnej fazie konfliktu, w 1632 r. na ziemi śląskiej wkroczyli Szwedzi wspierający książęta ewangelickie, pustosząc rozległe obszary i zdobywając Głogów, Żagań oraz poważnie zagrażając Wrocławowi. Zaistniała w wyniku działań militarnych nowa sytuacja

Śląsk terenem przemarszu wojsk polskich pod Wiedeń

Epizodem, który trwale zapisał się w pamięci historycznej Śląska, jest pobyt i przemarsz wojsk Jana III Sobieskiego, zmierzającego latem 1683 r. w kierunku Wiednia celem odparcia Turków zagrożających wówczas Europie. W marcu 1683 r. Rzeczpospolita, wobec zerwania przymierza przez Francję, zawarła sojusz z cesarzem Leopoldem I przeciwko Turcji, będącej sojuszniczką Francji. Turcy szykowali się wtedy do wielkiej wyprawy wojennej i Sobieski obawiał się, że uderzą z terenu Połoda na Rzeczpospolitą. Fortyfikował Lwów i Kraków, jednak Turcja uderzyła na Austrię i po trzech miesiącach armia wielkiego wezyra Kara Mustafy obległa Wiedeń. Nie czekając na posiłki litewskie, Sobieski z wojskiem koronnym pomaszzerował na odsiecz. Pod jego dowództwem 12 września 1683 r. rozegrała się wielka bitwa pod Wiedniem, która zakończyła się pogromem Turków.

Lud tu niewymownie dobry i błogostawiący nam; kraj cudownie wesoły – pisał Jan III do żony w liście z 25 sierpnia 1683 r., opuściwszy wówczas habsburski Śląsk. Nim jednak król wkroczył z armią na Śląsk, poczyniono w tej prowincji intensywne przygotowania na jego przyjęcie. Przez posła cesarskiego przy dworze polskim Jana Krzysztofa barona Zierowskiego z Zierowa (zm. 1695) Jan III polecił przekazać władzom śląskim – jak pisze Kazimierz Piwarski – że *rychło wkroczy z całą armią na Śląsk, a przodem wysłał korpus hetmana polnego Mikołaja Sieniawskiego, prosi tedy o wyznaczenie komisarzy dla prowadzenia wojska od granic polskich i o przygotowanie prowiantu. Śląski „Oberamtman”, Jan Caspar [Jan Kaspar, książę von Ampringen, zm. 1684, w latach 1682–1684 generalny starosta Śląska] wydał natychmiast w porozumieniu z urzędnikami cesarskimi i stanami śląskimi zarządzenia w sprawie przysposobienia zapasu żywności i paszy dla koni, oraz wyznaczenia odpowiednich komisarzy w miejscach przemarszu. Ustalił w porozumieniu z cesarską komorą śląską, że należy kosztą ugoszczenia króla polskiego wziąć na barki władz cesarskich [...] prosił jednak dwór cesarski o wskazówki w tym względzie. Listy kursowały intensywnie między Śląskiem a Pasawą (Passau), gdzie, wyjechawszy z Wiednia przez Linz, w obawie przed Turkami schronił się Leopold I z dworem. Ustalono ostatecznie, że „goszczenie” króla polskiego z dworem sfinansowane będzie przez skarb władcy, a przywitają polskiego monarchę na granicy śląscy książęta i reprezentanci stanów śląskich.*

W czasie przemarszu król Jan III Sobieski odwiedził Mysłówce, Bytom, Piekary Śląskie, Tarnowskie Góry, Gliwice, Rudy Wielkie i Racibórz. Gdy król odwiedzał Bytom, był on od 1623 r. własnością rodu Henckel von Donnersmarck. Nie utracił jednak kontaktu z Polską dzięki silnej więzi kościelnej. Bytom był stolicą dekanatu, który wchodził w skład diecezji krakowskiej. 20 sierpnia król z dworem stanął w Tarnowskich Górach. Było to miasto założone dopiero w 1526 r. przez księcia Jan II opolsko-raciborskiego, a swoją prosperitę w XVI i XVII w. zawdzięczało górnictwu. Gliwice powstały Jana III 22 sierpnia jakoby (źródła, które miały tak twierdzić, zginęły jeszcze przed początkiem XX w.) biciem w dzwony wszystkich kościołów oraz umajonymi bramami triumfalnymi i fasadami mieszczańskich domów. Wojsko rozłożyło się obozem na podmiejskich polach. Z Gliwic król wysłał list do papieża Innocentego XI z informacją, że znajduje się z armią polską w drodze pod Wiedeń. W Raciborzu rozstał się z armią i nie karocą już, lecz konno, na czele kolumny 3000 jazdy przyspieszył pochód, by jak najszybciej połączyć się z korpusem Sieniawskiego i stanąć

nad Dunajem. Ostatnim etapem śląskiej marszruty Jana III była czesko-śląska Opawa.

Śląsk dobrze zapamiętał pochód polskiego wojska z Janem III. Francuz François Paulin d'Alerac podsumował go w swych pamiętnikach, wydanych po francusku w Amsterdamie w 1699 r. (*Les anecdotes de Pologne ou mémoires secrets du règne de Jean Sobieski*) w ten sposób: *nigdy żaden monarcha nie spotkał się z tak jaskrawymi wyrazami hołdu ze strony ludności państwa obcego, jak król polski ze strony poddanych cesarza*. Nado w innym źródle czytamy: *Spod Krakowa ruszyły się wojska na Tarnowskie Góry i Olomuniec traktem ku Wiedniowi, gdzie prowianty dla nas obfite nagotowane były i magazyny założone* – pisał w swym *Dyariuszu wiedeńskiej okazji roku 1683* Mikołaj Dyakowski, pokojowiec króla. Niezwykłą gościnność mieszkańców śląskiej ziemi ujął w swych słynnych *Pamiętnikach* także Jan Chryzostom Pasek: *Jak król wszedł za granicę, prowianty na wojsko wielkie dawano i wygody czyniono* (por. F. German, *Król Jan III Sobieski na Śląsku w drodze pod Wiedeń*, Gliwice 1983).

„Epilog”

Na Śląsku w 2. poł. wieku XVII pojawiła się nowa warstwa arystokracji związana z dworem Habsburgów. Ród von Lobkowitz przejął księstwo żagańskie, a książę lotaryński – cieszyńskie. Także zgromadzenie stanowe straciło swą autonomię pod koniec XVII stulecia. Pojawiły się ponadto nowe instytucje administracyjne zorganizowane przez cesarza, takie jak Generalny Urząd Podatkowy czy Najwyższy Trybunał Książęcy, które powodowały zmianę statusu Śląska jako jednej z części wielkiej, scentralizowanej monarchii absolutnej.

W 1713 r. cesarz Karol VI Habsburg ogłosił tzw. sankcję pragmatyczną, według której po jego śmierci panowanie nad imperium miała objąć córka cesarza – Maria Teresa. Stany śląskie przyjęły dokument w wrocławskim ratuszu. Po śmierci Karola VI (1740 r.) walka o władzę rozpoczęła się na nowo. Nowym graczem w tym wysięgu o tron był król Prus Fryderyk II. Powołał się on na traktat z 1537 r., zgodnie z którym Hohenzollernowie będą sukcesorami w momencie wygaśnięcia miejscowych Piastów. Perła w koronie, jaką był Śląsk, stała się ponownie celem nie tylko Wiednia, ale i Prus.

Ciekawostki

W 1660 r. w Lubiążu zamieszkał Michael Willmann, najslyniejszy śląski malarz baroku. Willmann realizował zlecenia o tematyce religijnej przede wszystkim na rzecz śląskich klasztorów i kościołów. Jego dziełem są m.in. malowidła w kościele św. Józefa w opactwie cystersów w Krzeszowie. W 1666 r. umiera Maria Cunitz, pochodząca ze Świdnicy śląska astronomka. W 1675 r. umiera ostatni Piast, 15-letni książę legnicko-wołowski-brzeski Jerzy IV Wilhelm. W 1677 r. umiera Angelus Silesius (Anioł Ślązak, a właściwie Johannes Scheffler), mistyk i śląski poeta religijny doby baroku.

Michael Willmann, Autoportret (1682);
źródło: Wikipedia Commons

Zespół Leopoldyny z trzema wieżami wg niezrealizowanego w pełni projektu, miedzioryt F.B. Wernera, poł. XVIII w.; źródło: <http://mbd.muzeum.uni.wroc.pl>

W 1687 r. w śląskim uzdrowisku w Cieplicach przebywała wraz z dworem liczącym ok. 1500 osób Marysienka Sobieska, królowa Polski i żona króla Jana III Sobieskiego.

21 października 1702 r. cesarz Leopold I powołał do życia Uniwersytet Wrocławski (wówczas pod nazwą Akademia Leopoldina). Trzy dekady później ruszyła budowa Gmachu Głównego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Mapa Śląska według Martina Helwiga

Tabula geographica sive mappa Silesiae – pierwsza nowoczesna mapa Śląska autorstwa Martina Helwiga z 1561 r. Helwig urodził się w Nysie, studiował w Wittenberdze oraz w Krakowie (tam pobierał nauki kartografii i geografii). Na potrzeby szkoły, w której pracował (gimnazjum przy kościele św. Marii Magdaleny we Wrocławiu), wydał pierwszą nowoczesną mapę Śląska. W tekście, który autor dołączył do mapy, tłumaczył, że sporządził ją dla lepszego zrozumienia dawnej i nowszej historii Śląska, także w celach turystycznych oraz dla posłów. Orientacja południowa mapy miała wyjaśnić, skąd wzięły się nazwy Górny i Dolny Śląsk. Helwig dokładnie przedstawił sieć osadniczą Śląska. Poza miastami, klasztorami, zamkami zobrazowanymi przez miniaturowe panoramy na mapie znalazły się także niektóre osobliwości śląskiej ziemi. Przykładem jest ujęcie obszaru upraw chmielu w okolicy Gliwic (zilustrowane jako długie tyczki owinięte rośliną). Mapa Helwiga doczekała się 14 wydań i aż do XVIII w. była podstawowym źródłem kartograficznym do poznawania obszaru Śląska. W nieco zmienionej formie ukazała się w pierwszym nowożytnym atlasie świata (*Theatrum orbis*) stworzonego przez Abrahama Orteliusa, który połączył ją z mapą Polski i nazwał Polonia et Silesia. Po Helwigo autorami kolejnych szczegółowych map Śląska byli: urodzony w Szprotawie Jonas Scultetus i pochodzący z Bolkowa Fryderyk Kühn.

TROPY BIBLIOGRAFICZNE:

- Biernacki W., Biała Góra 1620, Gdańsk 2006.
- Fukala R., Dramat Europy, Wojna trzydziestoletnia (1618–1648) a kraje Korony Czeskiej, przekł. A. Spyra, Wrocław 2015.
- Maroń J., Wojna trzydziestoletnia na Śląsku, Aspekty militarne, Wrocław-Racibórz 2008.
- Rychlik J., Państwo czeskie podczas wojny trzydziestoletniej, [w:] PAU Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne, t. XXVII, 2018, s. 37–54.
- Śląsk za panowania Habsburgów, praca zbiorowa, Stowarzyszenie Instytut Śląski, PIN – Instytut Śląski w Opolu, Uniwersytet Opolski, Opole 2001.
- Wdowiszewski Z., Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce, Kraków 2005.
- Wójcik Z., Historia powszechna, Wiek XVI–XVII, Warszawa 1991.

Opracowanie: Anna Pikulska-Stępień
Dział Edukacji i Promocji
Kierownik: Ewa Chudyba
Skład: Marcin Gołaszewski | Rysunki: Marta Keler
Dyrektor: Grzegorz Kracwycyk
Muzeum w Gliwicach | www.muzeum.gliwice.pl

